

OBSAH

A. Lidová kultura nemateriální	2
1. Folklor	2
1.1 Slovesný folklor	3
1.2 Hudební folklor	5
1.3 Taneční folklor	7
1.4 Folklorismus.....	8
2. Lidová religiozita	10
2.1 Lidová religiozita ve spojení s kalendářem církevního roku	10
2.2 Lidová religiozita a sdružování	12
2.3 Lidová religiozita v souvislosti s projevy materiální kultury	12
2.4 Folklorní útvary v souvislosti s účastí na pouti, procesí, obchůzce	13
2.5 Pověrečné projevy	13
3. Obyčejová tradice.....	15
3.1 Kalendářní obyčeje, vázané.....	15
3.2 Obyčeje a obřady spjaté se životním cyklem člověka.....	23
3.3 Obyčeje, oslavy a slavnosti různých sociálních skupin	28
3.4 Lokální slavnosti vycházející z místního specifika (významného historického a kulturního fenoménu).....	28
(Příklad: barchan v Jemnici, znojemské vinobraní, slavnosti piva v Černé Hoře, pernstýnské slavnosti v Nedvědicích, místní folklorní slavnosti).....	28
4. Společenské vztahy	30
4.1 Spolky a společenské organizace	30
4.3 Vztahy v rodině	33

A. Lidová kultura nemateriální

Nemateriální kultura je souhrnem složek, které uspokojují duchovní (nemateriální) potřeby člověka: vedle folkloru sem řadíme zvyky, obřady, oblast tzv. lidové religiozity, kam spadají vědomosti a představy o člověku, přírodě a vesmíru, o nadpřirozených silách, magie, věštby, pranostiky; léčení a hygienu. V širším pojetí zahrnujeme pod pojem duchovní kultury také kulturu sociální, tzn. problematiku rozličných společenství, rodinných a příbuzenských vztahů, sociálních vazeb v určité komunitě nebo skupině. Jednotlivá badatelská pole (výzkumné oblasti) nebyla v dějinách vývoje oboru rovnocenně zpracovávána, jako předmět výzkumu se konstituovala v nestejných obdobích, a proto se od sebe liší i jejich uchopení, propracování a proporcionálnost. Lze jen ztěžít dosáhnout významového sjednocení jednotlivých oblastí a podoblastí, nadto když kultura člověka je živý organismus, který se neustále proměňuje. Všemi oddíly klasifikace, které si v této části kultury vytyčujeme, prostupuje synkretičnost a jejich vzájemná propojenost (např. obřadní píseň můžeme zkoumat jednou jako folklorní projev, jindy může význam nabývat její sociální funkce v daném společenství apod.).

Nemateriální kultura se vyznačuje dlouhodobou setrvačností, vrstvením různých prvků, kontaminací a prolínáním, proměnami funkcí. Obsahuje také četná regionální a etnická specifika. Při jejím třídění vycházíme jak ze zaužívané klasifikace běžné v klasickém národopise, tak z akceptování nových jevů, kterými se zabývá soudobé bádání.

Pro systematizaci a další zpracování jednotlivých témat jsme pro oblast nemateriální kultury zvolili toto členění:

1. Folklor
2. Obyčeje
3. Lidová religiozita
4. Společenské vztahy

Základní literatura:

R. Jeřábek: *Kultura materiální, duchovní a sociální – antikvovaná trichotomie*. Národopisná revue 10, 2000, 5-6.

J. Jančář (ed.): *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda moravská, nová řada, sv. 10. Strážnice – Brno 2000.

S. Brouček – R. Jeřábek (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3 svazky. Praha 2007.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2 svazky. Bratislava 1995.

1. Folklor

Soubor kulturních jevů realizovaných formami ústní, hudebně-zpěvní, herní, taneční a dramatické přímé, neboli kontaktní komunikace. Konkrétně vydělujeme folklor slovesný,

hudební, taneční, dětský a lidové divadlo. Folklorní tvorba vznikala v tradičním prostředí převážně anonymně, bez písemné fixace. Některé folklorní žánry ztratily svou společenskou funkci a tím i životnost, jiné se neustále vyvíjejí a přijímají podněty z daných společenských podmínek. Nejde tedy rozhodně o uzavřený systém.

Hlavní důraz dokumentace současných projevů tradiční lidové kultury je sice kladen na lokální zvláštnosti, jevy reprezentativní a specifické, avšak v případě folklorních příležitostí je smysluplné zachytit je v celé šíři (v celém spektru) a všítat si všech příležitostí, při kterých lze hudební, taneční a slovesný folklor zaznamenat, ať už zde hraje roli podstatnou či pouze doplňkovou. Neméně důležití jsou také nositelé lidových tradic – interpreti, autoři, místní znalci tradic a sběratelé nebo kronikáři, v případě hudebních nástrojů také jejich výrobci.

Přestože řada folklorních jevů ve své původní podobě a funkci na většině našeho území již zanikla, v některých lokalitách či regionech mohou i přes svůj zánik nadále tvořit významnou součást lokální tradice a regionální identity (jako součástí povědomí, kolektivní paměti, vzpomínek) a jsou daným společenstvím považovány za vlastní, reprezentativní a všeobecně známé. V tomto případě jde o jevy, které je také nutno zaznamenat.

Součástí regionální či místní identity a slovesné kultury je také jazyk-dialekt, včetně některých ustálených rčení, přirovnání, přezdívek a archaismů. I tyto jevy by měly být podchyceny.

1.1 Slovesný folklor

Slovesný folklor neboli ústní slovesnost, či lidovou slovesnost dělíme na lidovou prózu a lidovou poezii (texty písní). Patří sem tedy lyrické či epické prozaické, veršované adramatické útvary. Slovesný folklor obsahuje po celá staletí velmi stabilní témata a názory spoluvytvářející systém morálních, etických, estetických aj. hodnot. Současné výzkumy potvrdily, že folklorní tradici je nutno sledovat v souvislosti s celým kulturním a společenským vývojem. Přímá, meziosobní komunikace žije vedle literatury a masových audiovizuálních prostředků, jako je rozhlas, film, televize, doplňuje je a mísí se s nimi. Folklorní žánry a projevy jsou jimi někdy nahrazovány. Folklorní komunikace je komunikace přirozená, přímá, meziosobní, působí nejčastěji v malých sociálních skupinách, rodinách aj., kde existují určité stabilní meziosobní vztahy. Folklorní komunikace a jevy si zachovávají různé funkce, uplatňují se jako informace, zábava i umění. K dosud živým žánrům patří pověsti (místní a historické, pověrečné), městské pověsti a mýty, fámy, anekdoty a humorná vyprávění, rodinné příběhy, vyprávění ze života a především velký soubor dětského folkloru.

Lidová slovesnost, vyprávění, nežije samo sobě; její rovnocennou složkou je její interpret a interpretační situace, příležitost. To platí pro všechny složky folkloru. Každá folklorní skladba žije plně a reálně jen ve svém konkrétním znění, které jí dává nositel/interpret na určitém místě, v určitém čase a určitých společenských situacích. Nejde o neměnné útvary, ale o konkrétní varianty.

1.1.1 Repertoár

1.1.1.1 Próza

Všude, kde se setkávají, scházejí, pracují lidé, tam žije vyprávění. „Tradiční“ vypravěčské druhy, jakými jsou pohádka a pověrečná (demonologická) povídka, dnes sotva zaznamenáme, ale životnost a kontinuitu s tradicí si udržely místní a historické pověsti. K nejživějším patří humorná vyprávění a anekdoty/vtipy. Humorné příběhy a vtipy jsou ve všeobecné oblibě, žijí ve všech společenských vrstvách, mezi příslušníky všech generací, ve městě i na vesnici. Vtipy vznikají ze dne na den a provází je výměna mezi ústní tradicí a šířením masmédií. Vedle vtipů je nejživější a největší částí lidového podání skupina povídek (vyprávění) ze života neboli memorátů. Patří k nim příběhy vycházející z osobní zkušenosti, aktuální zprávy, senzací. Vyprávěly se vždycky, ale sběratele dřív nezajímaly. Mají různé tematické okruhy.

1.1.1.2 Malé folklorní žánry

Jsou to přísloví, rčení, pořekadla, pranostiky, hádanky, popř. zařikání. Zůstávají součástí života a vědomí.

1.1.1.3 Lidové divadlo

Jedním ze základních divadelních rysů je přeměna. Okruh lidových her v současnosti tvoří skupina divadelních projevů od nejjednodušších, dětských her (Na krvavého muže, Na barvy aj.) a obyčejových výstupů (např. hody, vinobraní, masopust), přes hry obchůzkové (koledníci, Mikuláši, Lucky aj.) až po hry sousedské nebo loutkové anebo ochotnické divadlo.

1.1.1.4 Dětský folklor

Dětské herní skupiny a kolektivy, například školní třídy, jsou i dnes nositeli a tvůrci folkloru a dalších jevů, jež spočívají na bezprostřední ústní komunikaci. Pod pojem dětský folklor zahrnujeme různé slovesné, hudební, taneční a dramatické projevy žijící mezi dětmi a mládeží. Je možné sem řadit také věřské představy či pověry. Náš zájem se soustředí na vlastní folklor dětí a jejich nositele či výrazné osobnosti a příležitosti, ale také na folklor pro děti, tzn. ukolébavky, hry s prsty dítěte, říkadla aj., které přednášejí dospělí dětem.

1.1.1.4.1 Repertoár dětí

Je to množství jazykových a nejazykových aktivit, které na základě obecného porozumění kolují mezi dětmi. Jsou to hry (tradiční a nové, např. sportovní), říkadla, hádanky, žertovné otázky, vtipy a různá vyprávění.

1.1.1.4.2. Repertoár dospělých určený dětem (ukolébavky, hry s batolaty, hry s prsty dítěte, vyprávění pohádek).

1.1.2 Nositelé (významní interpreti – vypravěči, pamětníci, autoři jednotlivých slovesných útvarů, sběratelé či znalci tradic slovesného folkloru v lokalitě či regionu působící).

1.1.3 Příležitosti (nejrůznější příležitosti, při kterých se v dané lokalitě můžeme v současnosti setkat s lidovým vyprávěním, ať už aktivně – živé vyprávění nebo pasivně – pouze poslech)

Základní literatura:

M. Leščák – O. Sirovátka: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava 1982.

Slovesný folklór. In: J. Jančář (ed.): *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská, nová řada*, sv. 10. Strážnice – Brno 2000, s. 248-274.

O. Sirovátka: *Folkloristické studie*. Brno 2002.

1.2 Hudební folklór

V této oblasti se můžeme setkat v terénu jednak s projevy spojenými s tzv. organizovaným folklorním hnutím (folklorní soubory, folklorní muziky – dudácké, cimbálové, hudecké, dechové apod.), jednak s folklorními hudebními a tanečními projevy, které mohou být spojeny s nejrůznějšími společenskými příležitostmi – ať už zvykoslovnými (masopust, hody, kácení máje, dožínky), rodinnými (svatby, narozeniny, pohřby ad.) či kulturními a společenskými akcemi nejrůznějších subjektů. Ty mohou samozřejmě plnit nejrůznější funkce, např. zábavní (plesy, bály, masopust, hody), reprezentativní (pouť, hody, festivaly, oficiální akce některé instituce – obce, spolku, firmy, kulturního zařízení), obřadní (svatba, pohřeb, svěcení praporu), společensko-integrační (nejrůznější taneční a zpěvní příležitosti či poslechové pořady).

1.2.1 Píseň, zpěv

Dějiny lidové hudby vždy charakterizovalo neustálé míšení různorodých vlivů a žánrů, které byly v lidovém prostředí přetavovány a šířeny především prostřednictvím přímé komunikace – ústně. Repertoár spontánního lidového zpěvu proto tvořily a dodnes tvoří písně a skladby nejrůznější povahy a provenience, jejichž autor nebyl zpravidla znám a které díky ústnímu tradování podléhaly velké variabilitě a regionálním rozdílům. Vedle tohoto tzv. tradičního folklorního písňového materiálu nacházíme rovněž písňové okruhy, které se tradují a udržují v různých sociálních skupinách (např. profesních či zájmových – havíři, trampové, skauti, členové třídního kolektivu, klubu, souboru apod.). Repertoár v podobných seskupeních je označován termínem skupinová píseň. Důležité místo v něm hrají obecně známé a populární lidové písně nejrůznějších národopisných oblastí, především však ze Slovácka. Ve spontánní zpěvnosti některých regionů hraje dnes důležitou roli také soudobá autorská tvorba prezentovaná dechovými hudbami. Příležitosti, při kterých lze zaznamenat lidové písně ať už aktivně – zpěv, tanec nebo pasivně – pouze poslech, jsou velmi různorodé a mohou plnit řadu kulturně-sociálních funkcí.

1.2.1.1 Repertoár (písňové druhy, které jsou nebo byly pro lokalitu či region typické a jsou dodnes významnou součástí lokální tradice ať už v živé podobě, nebo pouze jako součást paměti: např. některé taneční písně, písně spojené s určitým druhem zaměstnání, koledy, ukolébavky, dětský repertoár, lidové duchovní písně, balady).

1.2.1.2 Nositelé (významní interpreti – zpěváci a hudebníci, pamětníci, autoři písní, sběratelé či znalci písňových tradic v lokalitě či regionu působící).

1.2.1.3 Příležitosti (nejrůznější příležitosti, při kterých se v dané lokalitě můžeme v současnosti setkat s lidovými písněmi, ať už aktivně – zpěv, tanec nebo pasivně – pouze poslech)

1.2.2 Instrumentální hudba

Lidová instrumentální hudba byla vždy těsně spojena se zpěvem a tancem, a proto se hudebníci sdružovali do nejrůznějších uskupení. V dnešní době prezentují hudební folklor jak nástrojové sestavy navazující úzce na lidové tradice (např. malá či velká selská muzika, gajdošská dvojka či trojka na Moravě, hudecké sestavy, štrajchy, dudácké, cimbálové či dechové muziky), tak řada dalších uskupení nejrůznějšího typu, od spontánních nástrojových sestav hrajících při různých zvykoslovných příležitostech, až po taneční, folkové, folkrockové, country kapely atd. Vedle nástrojového složení se jednotlivá uskupení odlišují zaměřením své činnosti, společenskou funkcí, mírou využívání folklorního materiálu, způsobem jeho zpracování atd. Důležitější je proto sledovat, jaké je jejich místo a funkce při rozvíjení etnokulturních tradic obcí či regionů.

1.2.2.1 Hudební nástroje (instrumenty spojené s místní tradiční lidovou hudbou).

1.2.2.2 Výrobci hudebních nástrojů (výrobci hudebních nástrojů spjatých s tradiční lidovou hudbou působící v dané lokalitě).

1.2.2.3 Muzikanti (hudebníci zaměřeni na folklorní repertoár působící v dané lokalitě).

1.2.2.4 Nástrojová seskupení (kapely, které se věnují prezentaci hudebního folkloru – je třeba zaznamenat všechny typy nástrojových seskupení, které jakýmkoliv způsobem zařazují hudební folklor do repertoáru: dudácké, cimbálové, hudecké a dechové hudby, taneční kapely, harmonikáři a další jednotliví muzikanti, jiné menší či větší hudební uskupení).

1.2.2.5 Hudební příležitosti (akce, při kterých lze zaznamenat nástrojová seskupení prezentující folklorní repertoár).

Základní literatura:

V. Karbusický – J. Markl – V. Pletka: *Lidová a zlidovělá píseň*. In: Československá vlastivěda díl III. Lidová kultura. Praha 1968, s. 301-350.

L. Kunz: *Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei*. Teil I. Leipzig, VEB Deutscher Verlag für Musik Leipzig 1974.

P. Kurfürst: *Hudební nástroje*. Praha 2002.

M. Toncrová – L. Uhlíková: *Hudební folklor*. In: J. Jančář (ed.): Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská, nová řada, sv. 10. Strážnice – Brno 2000, s. 275-303.

B. Václavek: *Písemnictví a lidová tradice*. Olomouc 1938.

K. Vetterl: *Lidová hudba*. In: Československá vlastivěda díl III. Lidová kultura. Praha 1968, s. 350-364.

1.3 Taneční folklor

Při výzkumu tance a tanečnosti nelze pominout, že k většímu objasnění jejich situace v současnosti povedou spíše než hledisko etnografické kritéria kulturně-historická, sociální a psychologická. Mnohé taneční projevy, které existovaly jako součást lokální tradice a dnes jsou za ni znovu považovány, byly do ní včleněny až pod vlivem formujícího se folklorního hnutí. Z toho důvodu nelze přehlížet oblast folklorismu, která na jedné straně mohla překrýt kulturní situaci lokality (např. přebírání tanců jiných lokalit nebo oblastí a jejich začleňování do místního repertoáru), na druhé straně ji však mohla propojit s tradičními prvky kultury, které by jinak pro další předávání byly již uzavřeny (např. organizovaná obnova starší taneční vrstvy lokality dostupná již jen ze sběratelských zápisů). Širší kulturně-historický přístup umožňuje včlenit do výzkumu i ty taneční projevy, které mají novodobý charakter (valčík, polka, tance 20. a 30. let 20. století, dobové taneční hry, některé taneční trendy druhé poloviny 20. století apod.), ale které tvoří základ obecné tanečnosti posledních desetiletí. Teprve jejím zmapováním a sociálním a psychologickým přístupem k ní (a k jejím nositelům) lze pak v dané lokalitě určit význam role tanečních projevů vycházejících z tradice.

1.3.1. Tance

a) tance, které vyšly z tradice, nebo do ní byly začleněny

Tance s volnou vnitřní vazbou (jakými jsou např. tzv. tance točivé zejména na Moravě a ve Slezsku - sedlcká, skočná, točená, valaská, vrtěná apod.); tance s pevnou vnitřní vazbou (tedy tzv. tance figurální vyskytující se všech oblastech); zlidovělé tance novější vrstvy (valčík, polka).

b) tance, které tvořily součást obecného dobového repertoáru (tango, waltz, charleston, shimmy apod.)

c) tance, které byly přineseny a rozšířeny novodobým folklorním hnutím

d) tance módních tanečních trendů, jež jsou v místě aktivně provozovány

1.3.2. Interpreti

Výrazné osobnosti, které v minulosti a současnosti patřily a patří mezi tzv. nositele zejména lidového tance, resp. podněcovatele a udržovatele obecné tanečnosti (učitelé tance, organizátoři tanečních vystoupení, zábav, vedoucí tanečních souborů, kurzů apod.)

1.3.3. Příležitosti

Situace, při nichž se vyskytuje tanec, zejména lidový a z lidové tradice vycházející

a) spontánní (tanec jako forma zábavy na veřejných, ale i rodinných a soukromých oslavách)

b) reprezentační (tanec jako součást obřadu či programu oficiálních příležitostí tradičních – hody, poutě, masopust aj., i novodobých; pódiová vystoupení v rámci folklorního hnutí, včetně festivalů)

1.3.4. Doprovodná hudba

Nástrojová seskupení i sólové doprovody jakýchkoliv tanečních příležitostí

Základní literatura:

Z. Jelínková – H. Laudová – H. Podešvová: *Lidový tanec*. In: Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura. Praha, Orbis 1968, s. 364-390.

Tanec, záznam, analýza, pojmy (ed. D. Stavělová – J. Traxler – Z. Vejvoda) Praha 2004.

Národopisná revue 11, 2001, č. 2.

1.4 Folklorismus

S výzkumem současnosti bezprostředně souvisí také výzkum folklorismu. Ve folklorismu se jedná o přenášení jevů lidové kultury z původního života do jiného kontextu, často s novými funkcemi. Lexikografický výklad slova folklorismus je užší než význam, ve kterém se používá, takže se nemusí jednat jen o tzv. "druhou existenci" folkloru, ale prvků lidové kultury obecně. Do folklorismu řadíme tedy jak využívání lidové písně, hudby, tance, slovesných projevů či obřadního folkloru, ale také celou škálu projevů, které vycházejí i z jiných oblastí lidové kultury - např. využívání krojů v práci folklorních souborů, uplatnění lidových výtvarných prvků (krajka, výšivka, lidové umělecké řemeslo) v nepůvodním prostředí, inspirace v architektuře, malířství, sochařství, ale i v účelové výtvarné činnosti pro folklorní festivaly a folklorní soubory. Mezi nejvýraznější proudy folklorismu lze tedy řadit folklorismus hudební, taneční, výtvarný a také slovesný, kam patří rovněž několik oblastí: od populárních edic slovesného folkloru přes tvorbu amatérských autorů až po inspirace v

umělecké literatuře. I zde, podobně jako u všech ostatních druhů folklorismu, je důležité zaznamenat kontext a funkci daných jevů a podstatu jejich existence, např. šíření sdělovacími prostředky. Folklorismus je chápán sám o sobě jako neutrální jev a záleží jen na obsahu, který je do něj vložen. V některých případech se jeho projevy úzce dotýkají jevů folkloru a lidové kultury a mohou se s nimi i překrývat, jindy je mezi původními jevy a jejich novým životem v rámci folklorismu velká vzdálenost. Kromě toho, že folklorismus čerpá z řady oblastí lidové kultury, představuje také výraznou složku sociální komunikace a naplňuje i vnitřní tvůrčí potřeby člověka.

Základní literatura:

M. Pavlicová – L. Uhlíková (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice 1997.

A. Vondrušková: *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Strážnice 2000.

2. Lidová religiozita

Přesvědčení o existenci skutečnosti přesahující lidský rozměr, na které je lidská existence závislá, ztělesňuje pro svého nositele základní kámen náboženství. Náboženství má díky této své podstatě vliv na vědomí i chování nositele. Tyto vlivy stejně jako vědomí i chování člověka vzniklé pod těmito vlivy naplňují pojem „religiozita“.

Religiozita přítomná ve vědomí i chování náboženského člověka tak prorůstá celým jeho vnitřním i vnějším světem. Zrcadlí se v jeho obrazu světa i v jeho každodenní činnosti. Zásadním způsobem určuje jeho duchovní i sociální kulturu, svůj výraz nalézá také v kultuře hmotné.

Pojem „lidová religiozita“ bývá někdy hodnocen jako nepříliš vhodný, a to díky svému odkazu na jednu sociální skupinu, lid. V tomto případě bývají upřednostňovány pojmy jako „žité náboženství“, „náboženský prožitek“, „živé projevy víry“ či „živé projevy zbožnosti“. Tyto alternativní termíny poodhalují obsah celku lidové religiozity.

Lidovou religiozitu lze definovat několika způsoby, např.: Z hlediska její funkce pro její nositele, na základě jejího popisu, vzniku či výčtem jejích projevů. V návaznosti na základní teze Identifikace uvedené v úvodu tohoto dokumentu se pokusíme uchopit (zobrazit) lidovou religiozitu soupisem jejích, v současnosti živých, projevů. A to takových, které byly vždy na základě určení společenskovedních oborů řazeny k jejím projevům.

V komplexu lidové religiozity, tak jak je dnes popisována v českých zemích, je možné rozeznat dva základní inspirační zdroje. Roli prvního zdroje hraje křesťanství, kdy se lidová religiozita rozvíjí v rámci křesťanských pojmů a předpokladů. V druhém případě se religiozita nerozvíjí pod jednotným pojmoslovím. To, co ji spojuje, je přesvědčení o možnosti přímého nebo zprostředkovaného vyjevování a ovlivňování budoucnosti. Často se však oba inspirační zdroje natolik proplétají v konkrétních projevech lidové religiozity, že nemůžou plnohodnotně plnit funkci jejích samostatných pododdílů.

2.1 Lidová religiozita ve spojení s kalendářem církevního roku

2.1.1 Návštěva poutního místa (poutě)

Putování za účelem posílení víry do vzdálenějšího místa kultu, kde je umístěn určitý kultovní objekt, které je širokými vrstvami obyvatelstva uznáváno jako místo výjimečné, vzniklé na základě zásahu nadpřirozené bytosti tj. zázraku.

2.1.1.1 Poutě jednotlivců (cíl, termín, důvod, způsob dopravy, zvyky dodržované cestou, strava, časový úsek v němž byla pout' vykonána).

2.1.1.2 Poutě kolektivní (forma poutního procesí atd. viz. 2.1.1.1).

2.1.1.3 Poutě s nepřetržitou tradicí

Poutní místa církví kanonizovaná a poutníky navštěvovaná již v dlouhém časovém úseku, širokými vrstvami obyvatelstva uznávaná jako místa tradiční (např. Frýdek- Místek, Hostýn, Velehrad).

Cíl, termín, geografický dopad místa, historické doklady o průběhu pouti, změny, průběh pouti v poutním místě (příchod, účast na mši, občůzka místa, místa pro přípravu účasti na mši (převlékárny), ubytování, odpočinek, strava, hygiena)

2.1.1.4 Poutě s obnovenou tradicí

Poutní místa kanonizovaná, s dlouhou poutní tradicí, v nichž byla tradice návštěv z jakéhokoli důvodu přerušena a nyní obnovena (např. Králíky, Spálov, Dobrá Voda Libavá).

Důvod přerušení (termín), podněty k obnovení (termín), okruh návštěvníků ad.viz 2.1.1.3.

2.1.1.5 Poutě nové

Poutní místa církví uznávaná, s krátkou návštěvníckou tradicí vzniklá v uplynulých desetiletích (např. Turzovka).

Odlišnosti oproti místům s dlouhou tradicí, okruh návštěvníků, úprava místa, převažující forma pouti, doprava

2.1.1.6 Poutní turistika

Masová turistika náboženského charakteru – cestovní kanceláře, cíle, forma, způsob dopravy, okruh klientů/návštěvníků, důvod, průběh v poutním místě.

2.1.1.7 Osobnosti spojené s organizací poutí

Organizátoři poutí, procesí v jednotlivých výchozích místech (farní úřady, poutní bratři) – náplň činnosti – např. výběr družiček, úprava poutních atributů (nosítka), zajišťování dopravy, míst pro odpočinek, doprovodná hudba.

2.1.2 Náboženské průvody, procesí

Průvody věřících obvykle pod vedením duchovních konané v rámci obce (např. Květná neděle, Vzkříšení, Boží tělo).

Organizátoři, forma, účastníci, způsob úpravy atributů.

2.1.3 Necírkevní průvody

Obyčeje náboženského charakteru dodržované věřícími v rámci obce bez účasti oficiálních představitelů církve (velikonoční jízdy do polí, chození se sochou P. Marie v Adventu)

Tradice a současnost, termín, forma, organizátoři, účastníci, atributy.

2.1.4 Svátky světců

Sváteční projevy navazující na kalendárium světců (např. zasvěcení obce, kostela, patron určité profese)

Termín, organizátoři, cílová skupina, forma oslavy.

2.2 Lidová religiozita a sdružování

Předmětem výzkumu mohou být sdružení založená za účelem intenzivnějšího náboženského života (formální sdružení) a skupiny věřících, které se o intenzivnější náboženský život snaží aniž by za tímto účelem nabývaly podoby oficiálních sdružení (neformální sdružení). Činnost posledně jmenovaných skupin je většinou místně vázaná (v rámci sídelního či nábožensko-správního celku).

2.2.1. Formální sdružení

Organizovaná sdružení věřících založená na starších tradicích i bez nich. Ke starším podnětům náleží tradice barokních náboženských bratrstev, jiná sdružení vznikají přímo na myšlenkách občanských sdružení (náboženské spolky, občanská sdružení).

2.2.2 Neformální sdružení

Neformální skupiny věřících aktivně zapojených do společenského a duchovního dění věřících náležejících do jednoho sídelního či nábožensko-správního celku.

2.3 Lidová religiozita v souvislosti s projevy materiální kultury

2.3.1 Devocionálie

Široká škála osobních, interiérových i exteriérových předmětů sloužících k vyjádření osobní zbožnosti (např. kroupky, škapulíře, modlitební knihy), kterou mají svému nositeli posílit včetně poutních suvenýrů.

Srovnání tradiční produkce se současnou, materiál, příjemce, výrobce, způsob distribuce.

2.3.2 Votivní dary

Specifický žánr devocionálií - dary věnované předmětu úcty ve stavu osobní nebo kolektivní nouze s prosbou za přímluvu, stejně jako poděkování za její poskytnutí, dary věnované na důkaz pokání (kající).

Srovnání tradičních dokladů se současností, forma (včetně internetu), materiál, důvod, dárce, umístění v rámci místa úcty (oltář, ambity, v rámci posvátného okrsku)

2.3.3 Betlémy

Specifický projev osobní zbožnosti představující v různých modifikacích scénu Kristova narození.

Výrobci, amatérská tvorba, forma, materiál, vzory, způsob prezentace

2.3.3.1 Profesní organizace (Svaz betlémářů) – forma a obsah schůzek, pořádání výstav

2.3.4 Obchod s devocionáliemi včetně poutní produkce

Forma prodeje – pevné prodejny (např. dožívající tradice „boudařů“ na Sv. Kopečku), příležitostný stánkový prodej, okruh působnosti, sortiment.

2.3.5 Neoficiální místa kultu

Místa nespádající do péče oficiálních církevních orgánů, o něž pečují soukromé osoby v rámci katastru obce (např. kříž, obraz).

2.4 Folklorní útvary v souvislosti s účastí na pouti, procesí, obchůzce

2.4.1 Píseň

2.4.2 Hudba

Specifické hudební projevy v souvislosti s účastí na pouti, procesí – repertoár, interpret, tradice, inovace.

2.4.3 Vzpomínkové vyprávění

Slovesný projev v souvislosti s účastí na pouti, procesí – interpret, obsah.

2.4.4 Upomínkové knihy

Knihy umístěné v poutním okrsku zachycující návštěvu poutníka – autor záznamu, forma, obsah.

2.5 Pověrečné projevy

Tento nepřesný, zápornými konotacemi nabytý, avšak tradiční pojem zahrnuje různorodé projevy, které jsou založeny na přesvědčení o možnosti přímého nebo zprostředkovaného vyjevování a ovlivňování budoucnosti, včetně léčebných postupů, které vyplývají z přesvědčení o existenci nehmotných entit, duchů. Na těchto principech se zakládá množství jevů, zejména na individuální úrovni. Naš zájem bude orientován na podstatnější jevy reprezentující tato přesvědčení.

2.5.1. Věstkyně, kartárky

V rámci rozšířeného přesvědčení o možnosti vyjevování budoucnosti reprezentované v širokých vrstvách obyvatelstva množstvím rozmanitých mínění a úkonů se zaměříme na specialisty/specialistky zabývající se touto činností, které navštěvující širší klientela považuje za nadané k provozování této činnosti.

2.5.2. Duchářství, spiritismus

Na předpokladu posmrtného života je založena víra v pozemskou přítomnost duchů zemřelých lidí, která ústí ve snahu o komunikaci s nimi. Úsilí o styk s duchy se odehrává skrze tzv. média na hromadných sezeních (seancích). Zájem bude obrácen na pravidelné, hromadné, organizované seance, resp. skupiny jejich účastníků.

2.5.3. Léčitelé

Osoba s obecně uznávanými schopnostmi léčit nebo diagnostikovat pomocí postupů, které jsou jedinečné, a jejichž úspěšnost je podmíněna osobou léčitele, jeho nadáním. Ve středu našeho zájmu budou ležet pouze léčitelé, které je možné v zainteresovaných kruzích obyvatelstva považovat za uznané, což by měla potvrzovat existence širší klientely toho kterého léčitele.

2.5.4. Bohyně

Tradiční, místně vázaná instituce léčitele, používající vedle léčitelských postupů také postupy tradiční venkovské medicíny.

Převahu jevů s kolektivním charakterem v našem výčtu nelze chápat tak, že by lidová religiozita nepostihovala člověka na individuální úrovni. Spíše naopak. Kolektivní religiozita pramení z religiozity individuální. Četnost výskytu i forem individuální lidové religiozity, která je více vázaná na duchovní sféru člověka, však nedovoluje její uchopení podobnými kategoriemi jako kolektivní lidovou religiozitu, která je více spojena s ritualizovaným a veřejným chováním.

Základní literatura:

M. Foret: *Religiozita*. In: M. Petrusek (red.): *Velký sociologický slovník*. II. Praha 1996, s. 921-922.

L. Hora: *Náboženství*. In: M. Petrusek (red.): *Velký sociologický slovník*. I. Praha 1996, s. 659-661.

K. Beitzl: *Volks Glaube*. Mnichov 1981.

N. Gockerel: *Bilder und Zeichen der Frömmigkeit*. Mnichov 1995.

K. Procházka: *Český lid z hlediska prstonárodně náboženského*. Praha 1910.

3. Obyčejová tradice

Rozsáhlou a tematicky diferencovanou složkou tradiční kultury jsou lidové obyčeje, v etnologii obvykle zahrnuté pod pojmem obyčejová tradice, obřadní kultura, příp. zvykosloví. Patří k nim jednak projevy vázané na určitá data kalendáře (kalendářní obyčeje, nebo také výroční obyčeje), jednak na běh lidského života (rodinné obyčeje, obyčeje životního cyklu). Specifickou oblast tvoří obyčeje vázané na určité sociální skupiny (agrární obyčeje, vinohradnické obyčeje, řemeslnické obyčeje, obyčeje horníků, učňů a tovaryšů, studentů atd.).

Lidové obyčeje se vyznačují poměrnou stabilitou. Tradice jako forma předávání kulturních hodnot v lokálním společenství hrála podstatnou úlohu při jejich udržování. Současně působily i tendence opačné, vedoucí ke změně. Příznačným rysem obyčejů je jejich synkretická povaha, kdy vedle relativně starých prvků působí jevy nové, překrývají se kulturní prvky náležející různým dobám. Při dokumentaci obyčejů sledujeme jednak stránku jejich nositelů – aktérů, iniciátorů, organizátorů (děti, mládež, ženy, muži, rodina, spolek, zájmová skupina), jednak samotný průběh, výrazové prostředky obyčeje (pohyb, zpěv, hudba, proslovy, artefakty materiálové povahy).

Obyčej chápeme v obecném smyslu jako tradici určený způsob chování, který je v daném společenství všeobecně přijatý, rozšířený a ustálený; uplatňuje se v opakovaných situacích každodenního života, ale zejména při významných momentech života člověka, společnosti, přírody; je součástí systému společenské komunikace. Některé obyčejové projevy současnosti mají povahu obřadu-rituálu: obřad provází přelomové události v životě člověka, jeho vykonání je podmínkou uznání a potvrzení platnosti důležitých změn (např. požehnání rodičů snoubencům při svatbě, rozloučení se zemřelým). Svátky jsou stabilizovanou kulturní formou společenského a rodinného života. Přispívají k jeho ozvláštnění a cyklizaci; jejich osou jsou data v kalendáři, jež určuje jednak křesťanská tradice (Vánoce, Velikonoce, svatodušní svátky, svátky zemřelých), jednak občanská (svátek 1. máje, Míra Jana Husa, 28. října aj.). Slavnost je pak fenoménem společenským (shromáždění lidí) a kulturním (idea, program, náplň); je vázána obvykle na instituci, která ji pořádá. Z tohoto hlediska může jít např. o slavnost církevní, spolkovou, obecní-městskou, národní či státní (Boží tělo, primice, svěcení stříkačky, slavnost rodáků, jubilejní slavnost obce, školní slavnost vánočního stromku aj.). Název zvykosloví (paralelní např. k pojmosloví, bájesloví) používaný v národopise pro oblast zabírající se výzkumem a studiem obyčejů se užívá i jako zastřešující termín pro tuto oblast, pro muzejní sbírky aj.).

3.1 Kalendářní obyčeje, vázané

- na cyklus života přírody v běhu roku
- na svátky církevních světců v kalendáři
- na občanské svátky v kalendáři

3.1.1 Obyčeje konce masopustu

Období od svátku Třech králů do Popeleční středy. Datum Popeleční středy je pohyblivé. Období masopustu, které vrcholí dny před Popeleční středou, se končí zpravidla v únoru nebo v březnu. Názvy jsou krajově rozmanité (masopust, ostatky, fašank, voračky, končiny aj.). V tradiční kultuře je to čas svateb, zabíjaček, zábav, občůzek masek. Do posledních tří masopustních dnů se soustřeďují mnohotvárné, bohaté a svým původem a funkcí různorodé obyčeje - občůzky, přestrojování, zvláštní jídla, tance a taneční hry, divadelní scénky a zábavy, v nichž se projevovala mužská chasa, ale i ženy, děti, cechy, spolky. Všeobecným znakem masopustního období jsou také masopustní merendy a plesy, příznačné pro městskou kulturu. Jako spolková sokolská maskarní zábava se rozvinuly od konce 19. století šibřinky.

3.1.1.1 Občůzky masek a maskování

Občůzky maskovaných postav s muzikou se vyskytují dosud na mnoha místech; skladba máškar je velmi pestrá, od starých typů zvířecích masek (medvěd, kůň), "světa naopak" (muži převlečení za ženy) a cirkusových postav k maskám zpodobujícím a parodujícím rozličná zaměstnání, povolání stav, zástupce jiných etnik (žid, cikán), s aktualizací tendencí k současnosti (postavy z televize, bezdomovci aj.). V tvorbě masek se mj. projevuje tvořivost a nápaditost jednotlivců i skupin.

3.1.1.2 Masopustní pečivo, formy a místní názvy

Typické jsou různé druhy smaženého pečiva (koblihy, šišky, boží milosti různých tvarů a názvů) pro návštěvníky a účastníky občůzek. Dnes jsou mnohde jediným připomenutím tohoto období.

3.1.1.3 předávání masopustního práva, občůzka s právem

Občůzky byly v tradiční kultuře záležitostí svobodné chasy, již uděloval starosta svolení k pořádání zábav. Odznakem této pravomoci byla ozdobená hůl (šavle), právo, s nímž účastníci masopustní občůzky navštěvovali domy, pod nímž se pak v hostinci konaly různé žertovné soudy za zdánlivé přestupky přítomných občanů. Ostatkové právo, příznačné pro tradici Hané, se příležitostně udržuje dodnes. V průběhu 20. století pořádají maskarní průvody a zábavy většinou spolky (hasiči).

3.1.1.4 Pochovávání basy (masopustu, bakusa aj.)

Konec období je vyjádřen v pochovávání basy (masopustu), lidové hře parodující církevní pohřeb. Hlavní motiv vycházel z nastávající posty se zákazem zábav a muzik. Konec tohoto období ztělesňovala basa (příp. loutka, Bakus). Ve scéně s kostýmovanými postavami (kněz, kostelník, plačky) zaznívají žertovné promluvy aktualizované známými příhodami a vlastnostmi místních lidí. Vystoupení pořádají muzikanti, divadelníci, spolky, zvláště hasičské, a to na vesnici i ve městech, kde má obyčej asi svůj původ. Udržuje se na venkově porůznu dodnes.

3.1.2 Jarní a velikonoční obyčeje

3.1.2.1 obchůzky s figurou smrti (vynášení smrti, zimy)

Obchůzka dětí s figurou znázorňující smrt, zimu. Váže se k Smrtné neděli. Figura má převážně ženskou, ale i mužskou podobu (Smrtka, Mařena, Smrták). K obchůzce, jejímiž interprety jsou děti (dříve i mládež), zejména dívky, se vážou obřadní písně a říkadla. Starší formou vyvrcholení obchůzky je ničení loutky a poté společné pohoštění. Smrtná neděle – v církevním kalendáři postní neděle dva týdny před Velikonocemi.

3.1.2.2 Obchůzky s májkem (letečkem, jedličkou)

Obchůzka děvčat s ozdobeným stromkem (májkem, letečkem, jedličkou), provázená obřadními písněmi, říkadly, popěvky. Váže se převážně ke Smrtné neděli (navazuje vynášení smrtky nebo mu předchází), někde k neděli Květné. Květná neděle - postní neděle týden před Velikonocemi.

3.1.2.3 Velikonoce

V křesťanství nejdůležitější svátek roku zasvěcený vzkříšení Ježíše Krista. Slaví se první neděli po prvním jarním úplňku. Předchází jim přípravné období jarního postu, vrcholí ve velikonočním týdnu (pašijový, svatý týden), který začíná na Květnou neděli a končí velikonoční nedělí. V tradiční kultuře se na Velikonoce vážou obyčeje spojené s příchodem jara a nového období. Jsou to obřadní úkony spojené s očistou (obřadní umývání na Zelený čtvrtek, Velký pátek), s novým ohněm (pálení Jidáše na Bílou sobotu), s čerstvou zelení (pomlázka).

3.1.2.3.1 Velikonoční klepání

Velikonoční klepání - obchůzka chlapců se samozřejmě zvukovými nástroji (idiofony) v čase od Zeleného čtvrtku do Bílé soboty. Ohlašují čas namísto kostelních zvonů, které jsou podle církevní tradice zavázány. Obchůzky mají různé regionální názvy, obvykle v návaznosti na nástroje (klapání, hrkání, řehtání, harfování aj.), a poměrně pevnou organizační strukturu podle věku účastníků. Obchůzku a vlastní hlučení řídí nejstarší.

3.1.2.3.2 Velikonoční pečivo

Velikonoční pečivo různých tvarů a názvů: zoomorfní pečivo velikonoční beránek (v křesťanské symbolice představoval oběť za utrpení Ježíše Krista), Jidáše různých tvarů (figurální, esovitě tvary), mazanec, babůvka (bochníkového tvaru).

3.1.2.3.3 Velikonoční pomlázka

V tradiční kultuře je označením obyčeje, který se váže k poslednímu dni Velikonoc, a to mrskání dívek a žen spletenými vrbovými pruty. Pomlázka znamená také samotný prut, který má řadu dalších místních a krajových označení (žila, pletenec, mrškačka, tatar aj.), i dar za obřadní bití. Také samotný obyčej má řadu regionálních názvů (mrskut, šlaháčka, šmigrus aj.). Pro severovýchodní Moravu a Slezsko je charakteristické namísto pomlázky polévání žen a dívek vodou; místy se oba obyčeje prolínají. Magický význam mrskání vrbovými pruty souvisel s vírou v plodonosnou a životadárnou sílu vegetace, která se dotykem přenášela na člověka. Tradiční odměnou za pomlázku jsou malovaná vejce, v současnosti přibývá

novodobých forem (perníky, stužky). Různé způsoby pletení pomlázky ze 4-8 prutů. Velké 2 metrové pomlázky s pentlemi se uplatňují při mrskutu dospělých mládenců.

3.1.2.3.4 Zdobení vajíček (kraslice)

Vejce (příp. výdumek) barvené a zdobené různými způsoby, dar při pomlázce.

3.1.2.3.5 Hry s vejci

Tradiční hra dětí, odehrávající se na loukách, má různé formy (koulení vajec po nakloněné rovině, sekání vajec mincí, vyhazování vajec do výšky); udržuje se ojediněle.

3.1.2.3.6 Zdobení hrobů o Velikonocích (kraslicemi, jívovými proutky, pomlázkou).

Ve 20. století se rozšířil obyčej zdobit hroby (zejména dětí, chlapců) artefakty s velikonoční symbolikou – kraslicemi, pletenou pomlázkou.

3.1.2.3.7 Velikonoční jízdy na koních

3.1.3 Májové obyčeje

Obyčeje, slavnosti a zábavy mládeže, vážící se k 1. květnu.

3.1.3.1 Stavění májů

stavění listnatých nebo jehličnatých stromů, s kmenem očištěným od kůry, s ponechanou korunou ozdobenou stuhami a šátky před domy děvčat (individuální máje) nebo do středu obce (společný máj). Společné máje bývají ozdobeny praporem, figurou (dědek), lahví vína aj.; takový máj je středem zábavy s tancem. Je zvykem máj hlídat, neboť podřezání stromu znamená značnou újmu na prestiži místní chasy. Stavění májů patří k živým obyčejům na mnoha místech a ve většině krajů. Máj je zdaleka viditelným znakem květnových dnů a tak prestižní snaha ji ubránit má dodnes svou váhu.

3.1.3.2 Kácení máje

Kácení máje koncem května je spojeno s žertovnými, zpravidla improvizovanými scénkami maskovaných postav podle tradičního schématu (jedni přicházejí máj podřezat a ukrást, druzí tomu brání). Získat zelený vrcholek z máje je prestižní záležitostí a dochází proto často k zápasu o něj.

3.1.3.3 Žertovné obyčeje v předvečer 1. května: psaní nápisů na silnici, dříve na vrata domů, vylévání vápenných cestíček mezi domy milenců: jejich smyslem je zveřejňování vzájemné náklonnosti mezi dvojicemi mladých lidí, zveřejnění události v domě, vyjádření sympatie a i antipatie, obecné kritiky atd.

3.1.4 Svatodušní svátky, letnice

Pohyblivé církevní svátky na počátku léta, slavené 7 týdnů po Velikonocích. Podle církevního kalendáře patří do velikonočního cyklu.

3.1.4.1 Svatodušní královské průvody

Obyčej volit si krále a pořádat průvody a jízdy a hry s postavami krále a královny a jejich doprovodu v různých formách a s různými názvy): obchůzky děvčat s tancem (královničky, králky, chození s královnou), pěší průvody a jízdy chlapců na koních s králem (honění krále, jízda králů, hra na krále). Objížděky s králem na Moravě mají dnes podobu lokální slavnosti (Troubsko, Kralice, Vlčnov, Hluk). Živou součástí objížděk s králem je tradiční vyvolávání, v němž vybraní mládenci (vyvolavači) ve verších oslovují různé osoby, připomínají události, jež se v obci staly, vyzývají k dárku.

3.1.4.2 Hostiny v přírodě (škračenica, smažení vaječnice) se udržují na Severovýchodní Moravě podnes jako tradiční příležitosti k setkání rodiny, členů spolku a zájmových skupin.

3.1.5 Božitélové obyčeje

3.1.5.1 Boží tělo

V katolické církvi svátek ustanovení svátosti oltářní, reálné přítomnosti těla Ježíše Krista v eucharistii. Navazuje na velikonoční cyklus a připadá na desátý den po letnicích.

3.1.5.2 V tradiční kultuře se připisovala zvláštní moc zeleni a květům, posvěceným při procesí. Užívaly jako ochranné prostředky v domě, chlévě, v poli. Lidová tradice se projevuje mj. ve výzdobě čtyř oltářů a v tvorbě ornamentů z okvětních lístků před domy.

3.1.6 Výroční ohně

Pálení hranice dříví k určitým dnům v kalendáři: v tradiční kultuře to byl svátek sv. Filipa a Jakuba (30.4.) a sv. Jana Křtitele (24.6.).

3.1.6.1 Pálení čarodějnic

30. dubna je i v současné době živým obyčejem na mnoha místech České republiky. Je zvykem spalovat na hranici (má podobu kupy dříví nebo je postavena z polen do kónického tvaru) slaměnou figuru čarodějnice, někde také házet do výšky březová košťata napuštěná smolou, dehtem. Iniciátorem obyčeje byla hlavně mládež, dnes jsou to často místní organizace. Obyčej je příležitostí k společnému posezení mládeže, rodiny s dětmi u ohně s občerstvením.

3.1.6.2 Memoriální oheň

Pálení ohně 6. července na památku upálení Mistra Jana Husa (lidově Husovy ohně, Husova hranice) vycházelo v 19. a 20. století z podnětu nekatolických církví a národně orientovaných spolků (Sokol), mělo ustálený průběh (lampiónový průvod, oficiální proslov, zpěv písně Hranice vzplála tam na břehu Rýna).

3. 1. 7. Strojení svatojánské postýlky

Stlala se z devatera bylin, které se skládaly na ošatku, do pekáče, do korýtky a pod. Většinou to býval vopich (libeček), pupava, mateřídouška, svatojánské kolo (kopretiny), anýz,

celník (jitrocel kopinatý), heřmánek, hořký jetel, pukavčí (silenka) a ještě jiné byliny a koření, to podle zvyku každé domácnosti. Všechny tyto byliny se v chalupách sušily a dávaly se na půdu a v případě potřeby se jimi léčili lidé nebo dobytek. Svatojánská postýlka se snopečky bylin se přikrývala ubrouskem, pokládaly se na ni svaté obrázky a v noci na svatého Jána se dávala pod stůl nebo pod židli. Ještě se k ní stavěla soška tohoto světce. Svatojánskou postýlku měly většinou na starosti děti a ty ráno po čarovné noci nacházely kolem postýlky drobné sladkosti – většinou to býval perník.

3.1.8 Posvícení (hody, krmaš)

Tradiční slavnost obce vázaná ke dni patrona kostela (nebo posvěcení kostela), spojená s hostinou, k níž se schází širší rodina a příbuzenstvo. Má společensky integrační úlohu. Představuje soubor obyčejů, zábav a her, k nimž se vážou zvláštní písně, tance a taneční hry, ale i pečivo, obřadní předměty, oblečení a ozdoby hodovníků. Obsahuje prvky společné (např. hodování, posvícenská husa, tradiční taneční zábavy, stánky s poutovým zbožím, střelnice, kolotoče aj.) a krajově vyhraněné, spojené s tradiční úlohou chasy, zejména na Moravě:

3.1.8.1 stavění máje, zvláštní tance pod májí (zavádění, kola, zavádka, hošije)

3.1.8.2 volba představitele (představitelů) chasy, stárků

3.1.8.3 zvaní na hody

3.1.8.4 divadelně dramatické scénky (např. ortelování berana uvázaného k máji)

3.1.8.5 průvody mládeže s hodovým věncem a s hodovým právem (znakem představitelů chasy, stárků).

3.1.9 Sklizňové slavnosti

3.1.9.1 Dožínky (dožatá, obžínky)

Slavnost po ukončení žatvy, která se konala na rolnických hospodářstvích, na velkostatkách, v zemědělských družstvech. Jádrem dožínky je předávání věnce z obilí (hospodáři, majiteli či představiteli zemědělského podniku), které iniciují sami pracovníci při žních, a následné pohoštění. Vedle dožaté jako oslavy pracovníků po sklizni obilí sledujeme v 19. a 20. století slavnosti širšího společenského dosahu, pořádané spolky, politickými stranami, zájmovými sdruženími (obecní, spolkové, národní dožínky).

3.1.9.2 Dočesná

Slavnost po ukončení sklizně chmelu, spojená s průvodem, předáváním věnce z chmelu (tyče ovinuté chmelem aj.), pohoštěním a zábavou. Rozvinuly se slavnosti širšího společenského dosahu (dočesná v Žatci).

3.1.9.3 Vinobraní

Slavnost spojená se sklizní vinných hroznů; v průvodu bývá nesen velký štrapec z hroznů, do slavnosti jsou zařazeny prvky starých vinohradnických zvyklostí (zarážení hory,

čtení horenských práv). V podobě taneční zábavy, odehrávající se v prostředí vyzdobeném hrozny a oživené žertovným pokutováním „zloděje“ hroznů, se vinobraní ujalo všeobecně, i v oblastech bez vinařské tradice.

3.1.10 Kateřinské zábavy

Kateřinskými zábavami končily všechny oslavy, hody a svatby, na další se muselo čekat až na konec adventního období. Tento nepsaný zvyk se velice přísně dodržoval a za jeho porušení následovaly sankce, například: stání na pranýři. Během většiny kateřinských tanečních zábav platilo „ženské právo“. Ženy si vybíraly tanečníky (dnes „dámská volenka“), staraly se o občerstvení i platily hudbu. Pánská volenka je obvykle o půlnoci.

3.1.11 Advent

Začátek liturgického roku, období 4 neděl před Vánocemi. V tradiční kultuře jsou pro tento čas charakteristické obchůzky s maskami, věštění, magické úkony na ochranu před škodlivými silami a také průvody maskovaných postav, představujících fantastické bytosti, svěťce, zvířata, žertovné figury atd. Prolínají se v nich kulturní vrstvy různého původu a charakteru. V poslední době se ujalo zdobení interiéru adventním věncem, jež má původ v německé tradici.

3.1.11.1 Obchůzky barborek v předvečer svátku sv. Barbory (4.12.)

Obchůzka bíle maskovaných dívek a žen. Vcházely do světnice a přikazovaly dětem, aby se modlily, pak nadělovaly ořechy, sušené ovoce, perník, cukroví. Dnes místy roznášejí třešňové větvičky.

3.1.11.2 Obchůzka lucek v předvečer svátku sv. Lucie (13.12.)

Obchůzka bíle maskovaných žen. Lucky představovaly ženy zahalené do bílých plachet.

Charakter masky dotvářely rekvizity, které lucky držely v ruce, a také jejich chování (peroutkou smetaly prach, většenem či vařečkou klepaly přadlenám po prstech, sfukovaly dračkámy peří, strašily děti). Nemluvíly nebo vyluzovaly sykavé a vrčivé zvuky. Obchůzky se udržely místy na východní Moravě.

3.1.11.3 Mikulášské obchůzky v předvečer svátku sv. Mikuláše (6.12.)

Obchůzka postavy Mikuláše oděného nejčastěji v tradičním převleku za biskupa (ornát, vysoká koruna na způsob mitry, berla), čerta s řetězem (v obráceném kožichu, s tváří začerněnou tváří nebo v masce) a anděla (v bílých šatech, s křídly, se zvonkem a s košem naplněným dárky). Někde se k nim přidávají další maskované postavy, jež přetrvaly z bohatších mikulášských průvodů v minulosti (smrt v bílé plachtě s kosou, žid, laufř ověšený zvonky, Turek se šavlí, dragoun, mouřenín, františkán, zvířecí masky jako koza, kůň, čáp aj.). Vedle dospělých se dnes převlékají také děti - což je novodobým jevem, a je zvykem, že chodí více skupin. Živý obyčej v městech i na vesnicích. V maskování se využívalo hlavně domácích zdrojů a vlastní dovednosti.

3.1.11.4 Mikulášské pečivo

Figurální pečivo z rohlíkového těsta pro nadílku dětem Rozličné tvary (zejména Mikuláši a čerti, páni, děťátka aj.) se modelovaly v ruce nebo vyřezávaly z plátu těsta, doplňovaly spletanými prameny těsta, sypaly mákem. Přetrvalo na Valašsku.

3.1.11.5 Přenášení sochy Panny Marie

Lidová pobožnost po devět večerů před Štědrým dnem (novéna). Koná se každý večer v jiném domě, kam se přenese socha Panny Marie. Obyčej se udržuje ve věřících katolických rodinách ojedinele dodnes, jeho iniciátorkami jsou ženy. Má základ v biblickém vyprávění o hledání noclehu.

3.1.12 Vánoce

Církevní svátky na počest narození Ježíše Krista. V církevním kalendáři vánoční cyklus trvá od 24. 12. do 6. 1. Ve formování vánoční tradice se prolínaly staré slavnosti zimního slunovratu a obřady zaměřené na zabezpečení zdaru v hospodářství a rodině v nastávajícím roku s křesťanskými obřady a legendami.

3.1.12.1 Zdobení vánočního stromu

3.1.12.2 Štědrovečerní pokrmy

V tradiční kultuře k nim patřila jídla, jimž lidová víra připisovala v přeneseném významu vlastnosti vegetativní síly (z rostlinných produktů – obilnin, ovoce, mák, česnek). K tradičním štědrovečerním pokrmům patří jídla z hub, kyselého zelí, ovocné omáčky, různé druhy pečiva. Christianizace zavedla do vánočních jídel štědrovečerní rybu a oplatky. U katolíků byla štědrovečerní hostina postního charakteru.

3.1.12.3 Štědrovečerní věštění

Tradiční způsoby předpovídání budoucnosti, které se zaměřovalo na úrodu, počasí, na poznání lidských osudů (z krájených jablek, z rozlousknutých ořechů, z počtu přinesených polínek, z házení střevícem atd.). Jako zábava se udržuje v rodinách dosud.

3.1.12.4 Betlémské stádo (ovce, chodění ovcí, békání)

Štědrovečerní průvod chlapců se zvonečky, kteří hlasem napodobují ovečky. Pastýř přitom troubil a práskal prutem, dostával od hospodářů výslužku. K průvodu se přidali muzikanti a v této podobě - setkání občanů, dětí se zvonky a muzikantů se obyčej udržuje doposud (Moravskobudějovicko).

3.1.12.5 Svátek sv. Štěpána (26. 12.)

V lidové tradici je spojen s návštěvami, koledními obchůzkami s vinšováním. O štěpánském svátku dříve uplatňovali čeledínové právo vystoupit ze služby a měnit místo, dostávali při té příležitosti od hospodáře výslužku. Na tento zvyk upomíná rčení na Štěpána každý sobě za pána. Jsou s ním významově spojeny žertovné zábavy (hospodyně podávaly svým mužům kalhoty, dívky chodily zrána podávat mládencům boty aj.).

3.1.12.6 Svátek sv. Jana Evangelisty (27. 12.) - v tradici je spojen se svěcením nového vína (jižní Morava).

3.1.12.7 Koláčová slavnost

Zábava mládeže na Nový rok, spojená s nakrojováním nazdobeného koláče (bábovky, dortu), který dostávaly služebné dívky po skončení roční služby. V některých obcích na východní Moravě přetrvala koláčová slavnost jako zábava dospívající mládeže do konce 20. století.

3.1.12.8 Svátek Tří králů (6. 1.)

Církevní svátek na počest biblických mudrců z Východu, kteří se přišli do Betléma poklonit novorozenci Ježíšovi a obětovat mu zlato, kadidlo a myrhu. Je spojen s obchůzkou chlapců představujících biblické tři krále, kteří před domem zazpívali známou koledu a dostávali naturální a peněžní dárky, někde nosívali malý betlém a tyč se zlatou hvězdou. Tříkrálová koleda je pozůstatkem obchůzkových her, které chlapci předváděli po domech. V posledních letech ji převzala katolická Charita.

3.2 Obyčeje a obřady spjaté se životním cyklem člověka

3.2.1 Obyčeje při narození

3.2.1.1 návštěvy u šestinedělky (nošení do kouta)

Původním smyslem obyčeje byla výpomoc rodičce potravinami ze strany kmotry a sousedky, jež měla závazný druh přinášených jídel (slepice, masová polévka, pečivo, sladká kořalka). Změnila se v průběhu 2. poloviny 20. století v návštěvu žen - příbuzných a spolupracovnic s dárky rodičce a novorozenci.

3.2.1.2 Úvod

Obřadní očista šestinedělky; základem byl církevní obřad v kostele, kam šestinedělku doprovázely zpravidla ženy, které jí nosily do kouta. Hostina po úvodu byla určena hlavně ženám. Druhý vatikánský koncil (1962-1965) úvod u katolíků zrušil.

3.2.1.3 Křtiny

Oslava narození dítěte, zpravidla po křtu, jejíž funkcí bylo přijetí dítěte mezi příbuzné; při něm se potvrdily sociální role kmotrů ve vztahu k dítěti. V současnosti mají formu společného posezení a hoštění v kruhu příbuzenstva, spojeného s obdarováním dítěte.

3.2.1.4 Vítání do života

Novodobý občanský obřad přijetí dítěte do obecního společenství; jeho počátky sahají do konce 50. let 20. století, postupně se vžil do života lidí. Je spojen s pohoštěním v rodinném kruhu.

3.2.2 Obyčeje při svatbě

3.2.2.1 Požádání o ruku děvčete

Zvyk navazující na oboustrannou vůli obou mladých lidí uzavřít sňatek. Tradiční způsob, kdy snoubenec navštíví rodiče své dívky a požádá o jejich vyjádření, obvykle s kyticí. Zájem může být orientován na míru udržování této tradice jak v městském, tak venkovském prostředí.

3.2.2.2 Zásnuby

Veřejné obřadné potvrzení dohody o uzavření manželství, spojené s domácí oslavou obvykle u rodičů nevěsty za účasti příbuzných či přátel, při níž si snoubenci vyměňují zásnubní prsteny a ohlašuje se zpravidla datum svatby. Náš zájem bude orientován na životnost tohoto jevu jak v městském, tak venkovském prostředí.

3.2.2.3 Zvaní na svatbu

Norma určující způsob zvaní svatebních hostí. Existovaly různé tradiční formy zvaní, a to osobním pozváním. Rozesílání tištěných pozvánek je novodobý způsob, jenž zdomácněl po polovině 20. století. Zajímá nás, kdo zve osobně a koho, zda se ještě vyskytuje funkce svatebního obřadníka, který osobně zve jménem snoubenců (zvěč, družba aj.), kdy se v místě ujalo rozesílání písemných pozvánek.

3.2.2.4 Předsvatební setkání mládeže

Setkání mládeže, příp. dalších osob, před svatbou s pohoštěním, hudbou, zpěvem, symbolizující ukončení svobodného stavu. Konalo se u nevěsty a bylo spjato s přípravou svatebních věnečků a vonic, ale pořádal je také sám ženich se svými přáteli. Sledujeme tedy, kdo toto setkání pořádá (zda ženich, či nevěsta nebo oba společně), kdy a kde se koná, jak se nazývá (zpívání, svíca, rozloučení se svobodou aj.), kdo se ho zúčastňuje, jaké písně se při něm zpívají.

3.2.2.5 Označování svatebního domu

Zvyk označovat dům nevěsty břízkami, bránou, figurou aj.

3.2.2.6 Svatební atributy

Zvyk označovat ženicha, nevěstu, svatební obřadníky (družbu, mládence) a ostatní svatebčany zelenou větvíčkou, příp. věnečkem. Zaznamenáme druh rostliny (myrta, rozmarýn, krušpánek aj.) a názvy (voničky, roucho aj.).

3.2.2.7 Svatební dary

Jedná se o dary, které si navzájem vyměňují snoubenci (dar nevěsty ženichovi a ženicha nevěstě), dále o dar nevěsty (ženicha) nastávající tchyni a dary, které přinášejí pozvaní na svatbu. Zaznamenáme, co se dává a dávalo dřív, jaký význam se připisuje hodnotě daru.

3.2.2.8 Místo konání svatební hostiny

3.2.2.9 Přinášení naturálních příspěvků na svatební hostinu

Tradiční způsob, jímž sousedé a příbuzní přispívají (přispívali) na pohoštění, obvykle naturáliemi. Zaznamenáme, zda, v jakém sousedském okruhu (malá obec, ulice, čtvrť) a v jaké míře se tato tradice udržuje.

3.2.2.10 Zastavování svatebního průvodu

Obyčej zastavovat svatebčany na cestě na oddavky nebo z oddavek. Zaznamenáme název obyčeje (zalikování, zatahování, šraňk, brána), způsob (formu) zastavování a předmět, který se k tomu používá, místo, kde je svatební průvod zastavován. Náš zájem se orientuje na skupinu, která je iniciátorem a aktérem obyčeje (ženy, mládež, muži) a na folklorní projevy, jež se při obyčeji uplatňují (písně, tradiční proslovy).

3.2.2.11 Požehnání rodičů

Obřad požehnání, který rodiče udělují ženichovi a nevěstě. Zaznamenáme, zda a v jaké míře (v kterých rodinách) se udržuje, zda při něm působí svatební obřadníci (družička, družba, svědek), zda se udržují tradiční proslovy.

3.2.2.12 Svatební obřadníci

Osoby, pověřené svatebními rodinami, které plnily v průběhu svatby obřadní, organizační a zábavné funkce. Zaznamenáme názvy těchto obřadníků (družba, družička, svat aj.) a jaké jsou jejich úlohy v současnosti.

3.2.2.13 Svatební pečivo

Pečené výrobky z mouky - koláče a dorty. Velká obřadní pečiva nahradily vesměs už v první třetině 20. století dorty. Zaznamenáme tvary, výzdobu, místní výrobce a jejich kreativitu, množství těchto artefaktů na svatbě. Dort, který dává nevěsta nastávající tchyni, převzal tradiční úlohu daru. Bude zajímavé zjistit, jak je tento obyčej v současnosti rozšířen. Zaměříme se na úroveň lokálního povědomí o starších tradičních pečivech.

3.2.2.14 Zkoušky

Obyčej, při němž je ženichovi a nevěstě uloženo provést určité pracovní úkony (sekání dřeva, zametání aj.), z nichž se usuzuje na povahové vlastnosti novomanželů a předpovídá jejich budoucnost. Náš zájem směřuje také k iniciátorům obyčeje.

3.2.2.15 Čas vhodný ke konání svatby

Lidová tradice určovala čas vhodný pro konání svateb (období masopustu, na podzim do adventu). Zaznamenáme, zda tato tradice působí. Naším zájmem bude také zjistit, zda a do jaké míry platí pověra o nevhodnosti svateb v květnu (v máji na máry).

3.2.2.16 Pověry vztahující se k budoucnosti novomanželů

Nahodilé jevy v průběhu svatby, jimž lidová víra přisuzovala osudový význam pro budoucnost nového manželství. Naším zájmem bude zjistit, z kterých událostí, jevů, příznaků se věští zdar či nezdar manželství (plápolání svíce na oltáři, déšť, střetnutí svatebního průvodu s pohřebním, černá kočka aj.).

3.2.2.17 Posypávání novomanželů plody

Obyčej pohazovat novomanžele plody (obilím, rýží, bonbóny jako náhražkou) byl prosperitním úkonem. Naším zájmem bude zjistit, jaký význam je dnes obyčeji přisuzován.

3.2.2.18 Obyčeje a zábavy při svatební hostině

Rozmanité úkony, dnes zpravidla zábavného obsahu: čtení telegramů, rozbíjení talíře při vstupu novomanželů do místnosti, vybírání do střevíce, do talíře, nabízení nepravé nevěsty aj. Zaznamenáme místní formy těchto zvyklostí a jejich iniciátory. Naším zájmem je také zjištění, zda se udržují některé z tradičních svatebních her ((např. holení, podkování).

3.2.2.19 Čepení nevěsty

Obyčej, jenž v tradiční svatbě potvrzoval změnu stavu nevěsty. Zaznamenáme současné (vesměs zábavné) formy a smysl obyčeje.

3.2.2.20 Únos nevěsty

Novodobý zvyk, při němž skupina svatebčanů odveze nevěstu na neznámé místo. Naším zájmem je zjistit, jak je frekventována při současných svatbách a jaký je názor občanů na tento jev.

3.2.2.21 Svatební výslužky

Obyčej dávat výslužku ze svatby svatebčanům, sousedům, příp. dalším osobám, obvykle v pečivu. Zaznamenáme, co se dává a jaký je okruh lidí, kteří dostávají výslužku. Zajímá nás i etiketa výslužky (úprava, způsob předání).

3.2.2.22 Uspořádání reálné svatby podle místní tradice

Naším cílem je zjistit, zda existují mezi občany snahy uspořádat svatbu podle místní starší tradice.

3.2.2.23 Předvedení tradiční svatby na slavnosti

Zaznamenáme vystoupení místní folklorní skupiny (souboru). Žádoucí je také zjistit, z jakých pramenů bylo pásmo sestaveno.

3.2.3 Oslavy životních jubileí a významných událostí

3.2.3.1 výročí svatby (stříbrná, zlatá, diamantová, platinová svatba): podstatou je blahopřání, obdarování jubilantů a pohoštění. Může mít jak stránku rodinnou, tak veřejnou, a to světskou i církevní (účast zástupce obecního úřadu, mše v kostele).

3.2.3.2 Oslavy významných jubileí v životě jednotlivce, narozeniny, jmeniny. Podstatou je blahopřání, obdarování jubilantů a pohoštění. Významnou úlohu hraje narozeninový dort se svíčkami.

3.2.3.3 První svaté přijímání, biřmování a konfirmace. Křesťanské církevní obřady potvrzující příslušnost k církvi, přijaté při křtu. Obřad je také rodinnou událostí, při které následuje slavnostní pohoštění a obdarování dítěte ze strany kmotrů.

3.2.3.4 vyhrávání Josefům a Annám. Vázalo se ke svátku Josefa (19.3.) a Anny (26.7.), v minulosti oblíbeným a velmi frekventovaným jménům mužů a žen (dostaveníčko, štandrlé). Vyhrávali muzikanti i mládež na pokličky.

3.2.4 Obyčeje a obřady spjaté se smrtí a pohřbem

3.2.4.1 Úkazy předpovídající smrt v rodině

Pověrečné představy, podle nichž se smrt člověka v domě ohlašuje zvláštním znamením (zvl. sny, chování živočichů - houkání sýčka, vytí psa, kokrhání slepice, přírodní úkazy aj.).

3.2.4.2 Úkony prováděné v případě úmrtí člena rodiny

Zvláštní úkony s cílem usnadnit netělesné duši co nejrychleji opustit příbytek (otevírání okna, zastavování hodin, zastírání obrazů a zrcadel).

3.2.4.3 Pohřeb

Komplex obřadních úkonů vykonávaných v souvislosti se smrtí a pochováním mrtvého, od konstatování smrti k uložení do hrobu a pohoštění po pohřbu. V minulosti, kdy převažovala úmrtí v domácím prostředí, byla skladba těchto obyčejů bohatší (např. úprava zemřelého do rakve a vystavení rakve v domě, což bylo spjato s ochrannými předměty a úkony, obřadní rozloučení nebožtíka s domem, s místem, s obcí). V současnosti sem patří večerní modlení v domě smutku, vlastní pohřební obřad (průvod na hřbitov, církevní, příp. necírkevní obřad pochování, rozloučení se zemřelým u hrobu, úkony pozůstalých u hrobu, pohoštění po pohřbu). Sledujeme také rozdílnosti konfese, pohřby v současném vesnickém a městském prostředí.

3.2.4.4 Pohřeb člena místního spolku (hasiče, myslivce, sportovce). Zaznamenáme zvláštnosti u těchto pohřbů (např. oblečení, nesení rakve, oslavné střelení, nesená vyznamenání aj.).

3.2.4.5 Pohřby svobodné mládeže zahrnují některé atributy a symboly svatby (účast družiček a mláďenců, myrtový věnec, tzv. bílá družička) a předčasně ukončeného života (tzv. černá družička, zlomená svíce, polštářek).

3.2.4.6 pohoštění pro účastníky pohřbu v domě smutku, dnes nejčastěji v restauračním zařízení. Předmětem našeho zájmu je okruh zvaných osob (příbuzných, muzikantů, zpěvaček), místo konání, způsob zvaní, skladba jídel.

3.3 Obyčeje, oslavy a slavnosti různých sociálních skupin

3.3.1 studentské obyčeje (majáles, poslední zvonění, juniáles)

3.3.2 besedy seniorů

3.3.3 sjezdy rodáků

3.3.4 zpěvácké slavnosti

3.3.5 obyčeje zájmových spolků a sdružení (myslivců, rybářů, trampů aj.)

3.4 Lokální slavnosti vycházející z místního specifika (významného historického a kulturního fenoménu)

(Příklad: barchan v Jemnici, znojemské vinobraní, slavnosti piva v Černé Hoře, pernstýnské slavnosti v Nedvědicích, místní folklorní slavnosti)

Při výzkumu se zajímáme také o kontext obyčejových projevů, o jejich iniciátory, organizátory a interprety.

Základní literatura:

S. Brouček – R. Jeřábek (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3 svazky. Praha 2007.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2 svazky. Bratislava 1995.

V. Frolcová: *Velikonoce v české lidové kultuře*. Praha 2001.

V. Frolec: *Lidová obyčejová tradice a obřadní kultura. Terminologické otázky*. Národopisné aktuality 19, 1982, 253-272.

V. Frolec: *Svátky a slavnosti v lidové kultuře*. Opus musicum 18, 1986, 33-40.

Slavnosti v moderní společnosti. Sborník příspěvků z XI. strážnického sympozia

(13. - 12. 7. 1990). Strážnice 1993.

V. Frolec a kol.: *Vánoce v české kultuře*. Praha 1988.

J. Langhammerová: *Lidové zvyky*. Praha 2004.

Obřady, obyčeje a zvyky: In: J. Jančář (ed.): *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská, nová řada, sv. 10*. Strážnice – Brno 2000, s.187-212.

J. Válka – M. Štědroň: *Svátky a slavnosti v dějinách kultury*. Opus musicum 17, 1985, 289-297.

4. Společenské vztahy

Projevy tradiční lidové kultury v každodenním životě v obci jsou v dnešní době značně zredukovány v důsledku zásadních změn, jaké nastaly zhruba v předchozích sto letech, zejména pak v posledních desetiletích. Zřejmě nejvíce reliktní původního společenského života existuje v oblasti lidových zvyků, obyčejů, obřadů a dalších festivit, které jsou sledovány ve svébytném bloku (viz 3. Obyčejová tradice).

Je však možno zkoumat soudobé projevy společenského života především v souvislosti se spolky a společenskými organizacemi, které se vyvinuly v moderní době, kdy prošly značnými proměnami až do dnešní podoby.

4.1 Spolky a společenské organizace

Tematika spolků a společenských organizací, jakož i jiných typů sdružení je začleněna do oddílu nemateriální kultury. Jsou primárně spjaty s životem obyvatel měst, odkud se následně šířily do vesnického prostředí. Jde o sféru leckdy poněkud intimní, zahrnující i choulostivé momenty lidského života, prožívané i se snahou příliš na ně neupozorňovat nezainteresované osoby. Jde zejména o časté a pravidelné pobývání v hostinských podnicích, hodnocené mnohdy dosti rozporně.

4.1.1 Způsoby sdružování

Různé typy spolků a sdružení představují subjekty, které jsou výsledkem sbližování lidí. Jsou proto zkoumány jako způsoby a formy sdružování obyvatel měst i vesnic, jež mohou být formální (oficiální), schválené patřičnými institucemi, anebo neformální (neoficiální), vzniknuvší a dále existující spontánně. Zvláštním způsobem sdružování jsou specifické subkultury, vytvářené početnými skupinami lidí zaměřených na určitou činnost, výrazně prolínající jejich každodenní život a ovlivňující jejich životní styl.

4.1.1.1 Formální (oficiální) kolektivy - sdružení lidí spojených za účelem naplnění předem stanoveného cíle, fixovaného písemně, obvykle zakotveného ve stanovách, schválených patřičnými státními úřady.

4.1.1.1.1 Spolky a sdružení - oficiální instituce s formálně zakotvenou činností, schválenou patřičnými státními úřady, v níž byla původní spontánní činnost postavena na pevný organizační základ, aby sloužila jako účinný prostředek k prosazení společných cílů.

4.1.1.1.2 Místní organizace (odbory) nadlokálních institucí - sdružení pracující na spolkovém principu a působící v jednotlivých lokalitách, ovšem prosazující ideály mnohem větší instituce s působností na rozsáhlém území a s centrálními orgány (obvykle ústředním výborem).

4.1.1.1.3 Základní organizace politických stran - kolektivy aktivistů místních organizací různých politických subjektů, vyvíjející nejen politickou a agitační práci, ale též společenskou a kulturní činnost v místě svého působení.

4.1.1.2 Neformální kolektivy - spontánně vytvářená sdružení lidí blízkých navzájem věkem, zájmy, zálibami, smýšlením atd. ke společnému trávení volného času ve vhodném prostředí a ve vhodné společnosti:

4.1.1.2.1 Stolní společnosti - neformální sdružení utvářené stálými hosty hostinského zařízení nebo dílčí kolektiv uvnitř některé formální instituce, např. spolku či společenské organizace.

4.1.1.2.2 Kluby mládeže - spontánně vytvářená sdružení mladých lidí a dětí staršího školního věku (o nepříliš velkém počtu účastníků), zabývající se zájmovou činností zaměřenou na vhodné prožití volného času.

4.1.1.3 Subkultury

Skupiny lidí, zejména mládeže, v rámci širšího společenství, kteří jsou tvůrci a nositeli zvláštních, svérázných norem, hodnot, vzorců chování a životního stylu (např. trampové, skinheads, punkeři, sprejeři ad.), jejichž atributy mají za cíl je viditelně odlišit od dominantní kultury.

4.1.2 Místa sdružování - příležitosti ke sdružování

Spolky a sdružení rozvíjejí svou činnost na víceméně stabilních místech, ve vybraných prostorách, vhodných ke scházení členů a následnému vyvíjení dalších aktivit. Tato střediska prioritně umožňují zábavu vlastní členské základny, ale některé typy jsou také vhodné pro činnost obrácenou k veřejnosti, pro kterou ji spolky a sdružení pořádají.

4.1.2.1 Spolkové domy - zvláštní budovy, sídla významných spolků v místě, vytvářená cílevědomě k účelu.

4.1.2.2 Klubovny - prostory sloužící pro činnost jednoho spolku či jediného sdružení především k neveřejnému rozvíjení jejich činnosti, k pravidelnému setkávání členů.

4.1.2.3 Hostince se zvláštními místnostmi – hostinská zařízení solidní úrovně, vybavená prostorami, vhodnými pro víceméně uzavřená zasedání zdejších neformálních kolektivů, zejména stolních společností, či k rozvíjení spolkové činnosti, zejména setkávání členů spolku na pravidelných schůzích a pěstování patřičně zaměřené činnosti.

4.1.2.4 Hostince s hernami a hracím zařízením – hostinská zařízení vybavená zařízením a pomůckami pro pěstování různých druhů společenských her, jež umožňují utváření stabilnějších kolektivů častých hráčů i oficiálních spolků s formálně zakotvenou činností v podobě dané hry.

4.1.2.5 Hostince s vhodnými prostorami k rozvíjení společenského života (s tanečními sály) - hostinská zařízení vybavená rozsáhlými sály, v nichž spolky pořádají taneční zábavy, plesy, vystoupení ochotnického divadla, koncerty i cvičení pro nejen pro členy spolku či sdružení, ale i pro širokou veřejnost.

4.1.3 Způsoby společného trávení volného času

Spolky a sdružení slouží svým členům zejména v jejich mimopracovní době, kdy vyhledávají lidi v různém ohledu sobě blízké, aby společně s nimi prožili vhodným způsobem svůj volný čas. V každodenním životě, všedním i svátečním, tak členové oficiálních i neformálních kolektivů pěstují vlastní zájmy a záliby, věnují se aktivitám zacíleným ve prospěch širšího prostředí, v němž působí, včetně organizování různých slavností, festivit.

4.1.3.1 rozvíjení specifických zájmů a zálib – aktivity zaměřené na zabezpečení rozmanitých nezbytných zájmů jednotlivce, stejně jako na pěstování různých koníčků, her a zábav, na uspokojení rozličných sociálních, profesních, hospodářských, kulturních a společenských potřeb a zájmů člena.

4.1.3.2 rozvíjení společenských aktivit – vyzařování činnosti spolku do prostředí, v němž existoval a z něhož obvykle pocházela valná část jeho členů, a jeho působení na širokou veřejnost pořádáním různých forem zábavy či společensky prospěšných akcí.

4.1.3.3 festivity (slavnosti) – účast spolků a sdružení (jejich zástupců i korporativně) na rozmanitých veřejných oslavách a slavnostech a také pořádání těchto akcí, jejich přípravy a realizace.

4.1.4 Začleňování prvků tradiční lidové kultury

Důležitou součástí činnosti spolků a sdružení (zejména z hlediska etnologie) je začleňování rozmanitých prvků tradiční lidové kultury. Tyto prvky jsou součástí jejich symboliky, vnitřních aktivit i prezentace vůči jejich prostředí, mají též závažný integrující význam. Oblasti, do nichž jsou začleňovány prvky tradiční lidové kultury, představuje:

4.1.4.1 symbolika spolků, sdružení a politických stran – využívání prvků tradiční lidové kultury jako odznaků spolků a společností.

4.1.4.2 (zábavná) činnost spolků – využívání prvků tradiční lidové kultury v zábavné činnosti, určené nejen pro členskou základnu, ale také pro veřejnost.

4.1.4.3 propagace programu spolků a agitační činnost – začleňování prvků tradiční lidové kultury do vystoupení sloužících k reprezentaci spolků, jejich činnosti a cílů.

4.1.5 Významné osobnosti, aktivisté, iniciátoři

Ve spolcích a sdruženích často působily významné osobnosti, ať už místního, ale nejednou též nadlokálního formátu. Tito lidé zpravidla stáli u zrodu daného kolektivu a také (přínejmenším po určitou dobu) v jeho čele jako uznávané autority nebo členové oficiálního výboru, nositelé funkcí (funkcionáři). Byly mezi nimi i slavné celebrity, uctívané národní komunitou.

4.1.5.1 autority stojící v čele neformálních kolektivů – významné osobnosti, kolem nichž se seskupili jejich přátelé uznávající charisma autority, která je ovlivňovala nebo i řídila.

4.1.5.2 významné a slavné osobnosti, celebrity jako členové spolků a sdružení – osobnosti, které pomáhaly profilovat činnost složení spolků a společností a jejichž vlastní tvorba odrážela aktivity těchto sdružení.

4.1.5.3 spolkoví aktivisté, organizátoři, "činnovníci", "spolkaři" – výrazné osobnosti lokálního prostředí, které se významně podílely na zakládání neformálních sdružení i oficiálních spolků, stály v jejich čele a které výrazně poznamenaly veřejný a společenský život v prostředí, kde žily.

4.2 Vztahy v obci

Kromě výše vytčené tematiky spolků a společenských organizací je třeba zaměřit pozornost ještě i na některé blízké jevy. Zřejmě nejvýznamnější je starobylá instituce chasy, jež se v našem prostoru vyvinula ve středověku a byla pak rozšířena zřejmě na celém území až do 19. století. V současnosti je doložena v oblastech s nejvíce živou lidovou kulturou.

Při výzkumu dnešní chasy se jeví nejdůležitějším zkoumání této instituce jako způsobu sdružování vesnické mládeže a dále jako kolektiv iniciátorů, organizátorů a nositelů svébytných projevů lidové zábavy.

4.2.1 Chasa jako způsob sdružování vesnické mládeže – úlohy chasy jako neformálního sdružení mladých obyvatel venkova.

4.2.2 Chasa jako kolektiv iniciátorů, organizátorů a nositelů svébytných projevů lidové zábavy - chasa jako kolektiv vyvíjející aktivity, vycházející z jejího tradičního poslání.

4.3 Vztahy v rodině

Vztahy mezi obyvateli zejména venkovské obce se odedávna velmi těsně prolínaly s intimnějšími vztahy v rámci jednotlivých rodin. Vzhledem k relativní uzavřenosti jednotlivých vesnic docházelo k častému spojení rodin a tím i ke vzniku mnohých příbuzenských svazků. V posledních sto letech avšak nastal značný nárůst sociální diferenciaci i mobility obyvatel, který se v tomto ohledu projevil destruktivně. Z minulých časů proto mají v dnešní době význam pouze některé z dávných projevů těsných vztahů mezi jednotlivými rodinami. Významnou roli dodnes hraje zejména kmotrovství.

4.3.1 Kmotrovství – dobrovolně převzatá ochrana zástupce obce nad dítětem, jeho záštita.

Základní literatura:

K. Altman: *Vztahy v obci a rodině*. In: J. Jančář (ed.): *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská, nová řada, sv. 10*. Strážnice – Brno 2000, s. 159-166.

K. Altman: *Úloha spolků v sociálním, národnostním a kulturním vývoji Brna*. In: M. Tuncrová (ed.): *Národopisné studie o Brně*. Brno 1990. s. 94-110.